

תוכן העניינים

יא	בשער
	יהודיע עמיר: "לקראת מקור חיי אמת" –
1	מפגשו של פרנץ רוזנצווייג עם שירת רבי יהודה הלוי

האל

31	א. יה שמך ארוממך וצדקתך לא אכסה
37	ב. משגיב בכחו מי בלתו וכמהו
39	ג. לקראת מקור חיי אמת ארוצה
41	ד. יעירוני בשמך רעיוני
43	ה. גלילי זכול ראו הדרך ונבעתו
45	ו. יורד עלי הרים ולא יכילו
48	ז. כל עצמתי תאמרנה אדוני מי כמוך
52	ח. מי כמוך עמוקות גלה
55	ט. יודעי יגוני יספו כאש לבי כידוד
59	י. יחלו פני אל חי חסידיו וישאלו
61	יא. יעלו לאלף ולרובה
65	יב. ימינך נשא עוני פשוטה לקבל תשובה
75	יג. יה שמע אביונך
78	יד. בכל לבי אמת ובכל מאדי
80	טו. ישן אל תרדם
85	טז. צל ידי אל חי יהי לך מחסה
86	יז. יחו לשון חזות אישון
98	יח. יה אנה אמצאך
104	יט. יפה וטוב לאחזו בביתך מחנה
107	כ. שלשו קדוש וכשרפים שמו קדשו
112	כא. ידירות משכנותיך
114	כב. יאתו לך תשבחות אל אלהי הרוחות
117	כג. יה בפי קדושים קדוש יאמר לו
122	כד. ינוחם לבב נפעם

הנשמה

125	כה. מי יתנני עבד אלוה
127	כו. נשמת יפת עלמות
133	כז. נפשי לבית אל נכספה
137	כח. ידעתי בטרם תצרני
140	כט. אדוני יום לך אערוך תחינה
143	ל. מה תאמין בזמן אשר אין בו אמת
151	לא. אדוני נגדך כל תאותי
159	לב. יקרה שכנה גויה
163	לג. לערוך שיר כאנו ונועם צור לחזות
169	לד. ידועת אמונות דחי השקרים
171	לה. כנידה היתה תבל לפני
174	לו. לבי עמוד כי מי בסוד
178	לז. עבדי זמן עבדים הם
179	לח. לבבי מה תרדף הון ועשר
181	לט. אלי רפאני וארפא
183	מ. על אהבתך אשתה גביעי
188	מא. עבד אשר יעיר לשחרך
190	מב. יפית יחידה בעודך בי
192	מג. יחידה, יחדי נא אל אמונה
197	מד. לקראת מקור חיי אתן מגמתי
199	מה. שובי נפשי למנוחיכי
202	מו. שובי יחידה אל מנוחך שובי
203	מז. שם אלהים אודה בשיחי

העם

209	מח. שמש וירח לעולם שרתו
211	מט. יאמץ לבבך ומועדך יחלי
213	נ. יחד באורך אל נאור נראה אור
217	נא. כל כוכבי בוקר לך ישירו
219	נב. יומם ולילה הלל לאדני
221	נג. יונת אלם צקי לחושך
224	נד. יגילון באור מזרחך יום חילך
227	נה. יפעת מלכי תרא ותגל
232	נו. יעבור עלי רצונך
234	נז. יונה נשאתה על כנפי נשרים

242	נח. קוראים בלבב שלם
247	נט. ימין עוזך אל
249	ס. יקר יום שבת תגדיל
255	סא. צאן אובדות בגלות
260	סב. אותותינו התמהמהו
265	סג. יריבוני כך הלכי חשכים
267	סד. יונת הושתו שכם
272	סה. מאז מעון האהבה היית
274	סו. ייטב בעיניך נעים שירי
276	סז. ידידי השכחת חנתך בבין שדי
279	סח. יאירון כוכבי נפשי
281	סט. יודעי הפיצוני ימי עוני
286	ע. מזה לאחותי כי חשבה
291	עא. מזה אתנה בכפר עפר שארה

ציון

299	עב. ישן ולבו ער
301	עג. יונת רחוקים נגני היטיבי
304	עד. יונת רחוקים נדדה יערה
307	עה. אלהי משכנותיך ידידות
310	עו. יריעות שלמה
312	עז. ירושלים האנחי
316	עח. יפה נוף משוש תבל
319	עט. לבי במזרח ואנכי בסוף מערב
321	פ. דבריך במור עובר רקוחים
329	פא. הציקתני תשוקתי לאל חי
333	פב. לך נפשי בטוחה או חרדה
337	פג. יום נכספה נפשי לבית הועד
339	פד. אלהי אל תשבר משברי ים
341	פה. הבא מבול ושם תבל חרבה
343	פו. יועץ ומקים במרום שחקים
353	פז. אמר בלב ימים ללב רגז
354	פח. התרדף נערות אחר חמשים (קטע)
357	פט. זה רוחך צד מערב רקוח
360	צ. הרף שאון ים
363	צא. ראה ערים והתבונן פרזות

365	צב. אלהי פלאך דור ודור ירחש
367	צג. נטה בי אלי צוען
370	צד. אם רצון נפשכם למלאת רצוני
372	צה. ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך
381	אחרית דבר מאת פרנץ רוזנצווייג
398	הקדמת הַבֵּן, רפאל נ' רוזנצווייג, עורך מהדורת 1983
412	רשימת הקיצורים הביבליוגרפים
415	מפתח העניינים
419	מפתח האישים
422	מפתח מקורות

בשער

תודה רבה מאוד אני חייב לבני, דוד צרי, לכלתי, שפרה צרי, לנכדיי שִכיה ויאיר, שעמלו רבות לתקן ולשפר עבודה זאת; למר אברהם פרנק, שסיפק לי כתבים של רוזנצווייג ועל אודותיו; לפרופ' דפנה מאך על עזרתה; למר שלמה גולדברג, מנהל מחלקת ההשאלה בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, שבאדיבותו וחביבותו העמיד לרשותי ספרי עזר, לאילן צים, שיזם את העבודה הזאת ושידך ביני ובין הוצאת מאגנס; לפרופ' שלמה בידרמן, דקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל אביב, על סיועו; לשרה המר שהתקינה את הספר ולד"ר אילנה שמיר מהוצאת מאגנס שהשלימה את העריכה. במיוחד עליי להודות לרעייתי מרים, שאילולא עזרתה הרבה ותמיכתה רבת הפנים עבודה זאת לא הייתה מתבצעת.

הפילוסוף והתאולוג היהודי פרנץ רוזנצווייג (Franz Rosenzweig, 1886-1929) נולד בקאסל (Kassel), גרמניה.¹ הוריו היו יהודים אמידים, משכילים, מתבוללים מאוד. ידיעותיהם בענייני יהדות והקשר שלהם אל היהדות היו מועטים ביותר. את מעט ההשכלה היהודית שספג בילדותו קיבל מאחי סבו, אדם רוזנצווייג.² דוד זה גם הזהירו שלא ישכח לעולם שהוא יהודי. בהשפעתו החל לומד עברית מגיל אחת עשרה ועלה לתורה משהגיע לגיל בר־מצווה. כמתנה לציון המאורע ביקש מהוריו שישכרו לו מורה פרטי שילמדו עברית.

בשנת 1905 החל ללמוד רפואה. הוא הצטרף לאגודת סטודנטים יהודים. כעבור שלושה סמסטרים עבר ללמוד פילוסופיה. בשנת 1912 סיים את לימודיו. נושא

1 על חיי רוזנצווייג ראו בין השאר: יהודע עמיר, דעת מאמינה, עיונים במשנתו של פרנץ רוזנצווייג, תל אביב תשס"ד (ארון ספרים יהודי), עמ' 20-38; רבקה הורביץ, "המאבק על נפשו של רוזנצווייג", יהדות רבת פנים, ספרות והגות, באר שבע תשס"ג / 2002, עמ' 295-313; Nahum N. Glatzer, *Franz Rosenzweig: His Life and Thought*, New York 1953 (second revised edition 1963); נחום גלאצר, פרנץ רוזנצווייג, חייו ומעשיו, עברית ש' חן-זהבי, תל אביב 1959; האנציקלופדיה העברית, כרך ל, ירושלים תשל"ח, עמ' 639-642, ערך "רוזנצווייג, פרנץ יהודה" (רבקה הורביץ); Inken Rühle, *Gott spricht die Sprache der Menschen: Franz Rosenzweig als jüdischer Theologe – eine Einführung*, Tübingen 2004 (ראו הללו ברשימת הקיצורים).

2 ראו עליו דעת מאמינה, עמ' 21; הורביץ, מאבק, עמ' 298.

עבודת הדוקטור שלו היה "הגל והמדינה"³. מאוחר יותר הסתייג מן הפילוסופיה של הגל.

בימי לימודיו בבית הספר ובאוניברסיטה, ביקר כמה פעמים בבית הכנסת ולמד פילוסופיה יהודית בסמינר למורים יהודים בקאסל. עם זאת לא היה בטוח ביהדותו. הוא חש בריקנות היהדות של בני סביבתו.

באותם ימים התנצר בן-דודו האנס אהרנברג (אחיו, רודולף אהרנברג, הוטבל כילד). כאשר הורי רוזנצווייג הגיבו על כך באי רצון, הצדיק פרנץ את מעשה בן-דודו באומר: "אנו נוצרים לכל דבר, חיים במדינה נוצרית, לומדים בבתי-ספר נוצרים, קוראים ספרים נוצרים. קיצורו של דבר, כל תרבותנו מושתתת על תשתית נוצרית".

רוזנצווייג ניחן ברגש דתי עמוק. הוא אף זכה בחוויה שאלהים נתגלה אליו.⁴ לרגש דתי זה ביקש לתת מבע אם במסגרת הנצרות, אם במסגרת הדת היהודית. ביולי 1913 נערכה שיחה לילית בין רוזנצווייג, בן-דודו רודולף אהרנברג וידידו אויגן רוזנשטוק-הויסי.⁵ שני האחרונים התנצרו לא רק כדי שיוכלו לקבל משרות אקדמיות, שאותן מנעו מן היהודים ברוב המקרים. הם היו משוכנעים שכנוע עמוק בצדקת הנצרות וברכות הימים הפכו שניהם כמרים ותאולוגים פרוטסטנטיים. באותה שיחה לילית ביקשו לשכנע את רוזנצווייג בצדקת הנצרות.

רוזנצווייג יצא משיחה זאת כשידו על התחנתונה והחליט להתנצר. אלא שביקש להתנצר כיהודי ולא כפגני. אמו של רוזנצווייג סיפרה לנחום גלאצר, שכאשר שמעה על החלטת בנה, אמרה לו שאין ל"כופר" כמוהו מקום בבית הכנסת בעירם, קאסל. לכן נסע רוזנצווייג לברלין, ונכח שם ביום הכיפורים תרע"ד בבית כנסת אורתודוכסי. החוויה של אותה התפילה הייתה כה עמוקה, שרוזנצווייג חזר בו מהחלטתו להתנצר והחליט להעמיק את השתרשותו וידיעתו בדת ישראל. גלאצר קיבל דברים אלה כפשוטם ומסר אותם בספרו כעובדה.⁶ אולם רבקה הורביץ ויהודע עמיר מטילים ספק באמיתותם.⁷ על כל פנים מוסכם שבאותו יום כיפורים נכח בתפילה בבית הכנסת של הרב פטוחובסקי בברלין, ושלפני כן או אחרי כן חזר בו מהחלטתו להתנצר והחליט להיות יהודי מאמין.

רוזנצווייג החליט להרחיב את השכלתו היהודית. הוא החל ללמוד בבית הספר הגבוה למדעי היהדות (Hochschule für die Wissenschaft des Judentums) בברלין. שם הכיר את הרמן כהן.⁸ ידידות הדוקה נקשרה בין שני האישים. רוזנצווייג ראה בכהן את

3 Hegel unnd der Staat (1920; הורפס שנית ב-1962).

4 דעת מאמינה, עמ' 25.

5 ראו עליו -Rosenstock- R. Hurvitz, *Encyclopaedia Judaica*, vol. 14, coll. 290-292, s. v. "Huessy, Eugen"

6 גלאצר (מהדורת 1953), עמ' xix-xvi ועמ' 25; שוארשילד, עמ' 299.

7 דעת מאמינה, עמ' 24-25; הורביץ, מאבק, עמ' 304-305; הורביץ, א"ע, עמ' 639.

8 הרמן כהן (1842-1918) היה פילוסוף נאו-קאנטיאני. הוא שימש פרופסור באוניברסיטת מןפורג. (היה זה אחד המקרים הבודדים בגרמניה של אותם ימים שניתנה משרה אוניברסיטאית ליהודי). לאחר פרישתו לימד בבית הספר הגבוה למדעי היהדות בברלין, וחיבר שם את ספרו דת התבונה

מורהו הנערץ. כהן הרשים את רוזנצווייג והשפיע עליו רבות. משנפטר כהן בשנת 1918 חיבר רוזנצווייג הקדמה ל"דת התבונה" והוציא את הספר לאור בשנת 1920. בשנת 1915, בימי מלחמת העולם הראשונה, התגייס רוזנצווייג לחיל הקשישים הגרמני. הוא הוצב בעמדת תצפית שקטה בחזית הבלקנית. שם הספיק לחבר מאמר בצורת מכתב גלוי אל הרמן כהן שכותרתו Ist's Zeit ("עת לעשות", על פי תהלים קיט 126). במאמר זה התווה תכנית לחינוך יהודי למבוגרים, בעיקר באמצעות קריאת טקסטים.

בארצות הבלקן פגש רוזנצווייג קהילות של יהודים ספרדים. בשנת 1918 הוצב רוזנצווייג בבית-ספר לקצינים בסביבת ורשה. בוורשה פגש לראשונה יהודים פולנים בביתם וסביבתם. יהדותם השורשית, הן של הספרדים והן של הפולנים, הרשימה אותו מאוד.

באוגוסט 1918 הצליח רוזנצווייג להתחיל בכתיבת היצירה העיקרית שלו Der Stern der Erlösung ("כוכב הגאולה")⁹. הוא כתב את הטיטה על גלויות דואר צבאיות ושלחן אחת לאחת אל אמו. בדצמבר אותה שנה שוחרר רוזנצווייג מן הצבא. בקאסל המשיך בכתיבת "כוכב הגאולה". בספר זה בנה את הפילוסופיה הדתית שלו. הוא סיים לכתוב אותו בשנת 1919 והוציאו לאור ב-1921.

מפאת הקושי בהבנת הכוכב חזר רוזנצווייג וסיכם את רעיונותיו בלשון בהירה בספרון בשם Das Büchlein vom gesunden und kranken Menschenverstand (ספרון על השכל האנושי הבריא והשכל האנושי החולה), אולם החליט לגנוז אותו. רק עשרים וארבע שנים לאחר מותו של רוזנצווייג הוציא תלמידו, נחום גלאצר, את הספרון בתרגום אנגלי, ומאוחר יותר במקורו בגרמנית.¹⁰ הספרון יצא לאור בתרגום עברי מאת הראל קיין בשם: 'על השכל הבריא והשכל החולה', תל אביב 2005.

במרס 1920 נשא אישה את אדית האן (Edith Hahn).

באוגוסט באותה שנה ייסד בפרנקפורט את "בית המדרש היהודי החופשי" (Freies Jüdisches Lehrhaus). ארנסט עקיבא סימון, מרטין מרדכי בובר, רודולף הלן (Rudolf

מקורות היהדות (Die Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums). ראו עליו האנציקלופדיה העברית, כרך כ, עמ' 601-607, ערך "כהן, הרמן יחזקאל" (שמואל הוגו ברגמן); Encyclopaedia Judaica, vol. 5, coll. 674-676, s. v. "Cohen, Hermann" (S. H. Bergmann)

9 הספר יצא לאור בשנת 1921; הדפסה שנייה 1930; שלישית 1954; רביעית: F. Rosenzweig, Der Stern der Erlösung, hrsg. R. Mayer, Haag 1976 (Franz Rosenzweig, der Mensch und sein Werk, Gesammelte Schriften, II) הדפסה חמישית: פרנקפורט 1984. עברית: כוכב הגאולה, תרגום נגרמנית וצרף הערות יהושע עמיר. הקדים מבוא והוסיף באורים משה שווארץ, ירושלים תש"ל. אנגלית: The Star of Redemption, transl. W. W. Hallo, 1971. ספרו של יהודע עמיר, דעת מאמינה, ירושלים תשס"ד, מוקדש לדיון בכוכב הגאולה.

10 Understanding the Sick and the Healthy, transl. N. N. Glatzer (second edition, London 1999); Das Büchlein vom gesunden und kranken Menschenverstand, hrsg. N. N. Glatzer, Düsseldorf 1964. ראו דעת מאמינה, עמ' 29-30, ושם, הערה 50 בעמ' 37.

(Hallo) ואחרים הרצו שם על נושאים יהודיים. אך בעיקר קראו עם הלומדים כתבים מן המורשת היהודית ודנו בהם.

בפברואר 1922 אבחק רופאו של רוזנצווייג טרשת קשה שגרמה לשיתוק הולך וגובר (ניון שרירים),¹¹ ושער שיחיה רק עוד שנה אחת. בתחילה היה עוד מסוגל לכתוב באצבע אחת במכונת כתיבה. אבל בשלביה האחרונים של המחלה לא יכול לדבר ולא לכתוב. באצבע אחת הצביע על אותיותיה של המילה המבוקשת על לוח אותיות שבידי אשתו. כאשר אף האצבע הייתה משותקת, הניד את עפעפו בשפת סימנים שהייתה מוכנת רק לאשתו. הודות לכוח רצונו העז לא פסק מליצור. אשתו טיפלה בו ורשמה את דבריו במסירות עילאית. הוא דבק בחיים במשך עוד שבע שנים.

בשנת 1923 שלח אל מרטין בובר איגרת בה פרט את עמדתו כלפי ההלכה והמצוות. היא נדפסה בשם Die Bauleute (הבונים).¹² בובר פרסם אותה בכתב העת *Der Jude*.

בימי חוליו שיתף רוזנצווייג פעולה עם מרטין בובר בתרגום המקרא לגרמנית.¹³ באותם ימים גם בחר רוזנצווייג שירים משירי יהודה הלוי, תרגם אותם לגרמנית, וכתב לכל שיר הערה פרשנית. הערות אלה יש מהן קצרות שמתמצות בשורות ספורות, ויש מהן שמשתרעות על כמה עמודים. הערות פרשניות אלה מעניינות, מפני שהן פותחות צוהר לדרך חשיבתו של רוזנצווייג ולעולם שבו הוא חי ופעל.

תחילה הופיעו תרגומו לשישים שירים בלוויית הערותיו הפרשניות.¹⁴ כעבור שלוש שנים הופיעה מהדורה שנייה, אשר בכותרתה מדובר על 92 שירים. אולם למעשה היא כוללת תרגומים של 95 שירים והערות פרשניות על כל אחד מהם: תרגומיהם של שלושה שירים וההערות הפרשניות עליהם כלולים בתור "נספחים" (Exkurse).¹⁵ בשנת

11 amyotrophic lateral sclerosis with progressive paralysis of the bulba (גלאצר <1953>, עמ' 110; השוו דעת מאמינה, עמ' 31).

12 "Die Bauleute" in F. Rosenzweig, *Kleinere Schriften*, Berlin 1937, pp. 107-113; אנגלית: "The 'Builders'" in F. Rosenzweig, *On Jewish Learning*, trsl. N. N. Glatzer, New York 1955, (paperback 1965), pp. 72-92. עברית: "הבונים" בתוך: פרנץ רוזנצווייג, נהרים, מבחר כתבים, תרגם יהושע עמיר, ירושלים 1960, עמ' 80-93.

13 *Die Schrift. Zu verdeutschen unternommen von Martin Buber gemeinsam mit Franz Rosenzweig*, Berlin 1925, 10 vols

14 Franz Rosenzweig, *Sechzig Hymnen und Gedichte des Jehuda Halevi – Deutsch*, Konstanz 1924 על חלק מן ההערות הפרשנית כתבו תיאודור דרייפוס, תרכי"ן מ"ז, תשל"ח, עמ' 59; דורית אורגד, דעת 21, תשמ"ח, עמ' 113-128; יידידיה פלס, יהודה הלוי, מבחר מאמרי ביקורת, ליקטה אביבה דורון (תל אביב 1988), עמ' 103-105 (להלן: פלס); אסתר סטרובינסקי-שפרן, עלי שפר, בעריכת משה חלמיש, רמת גן תש"ן, עמ' 109-120.

15 Franz Rosenzweig, *Zweiundneunzig Hymnen und Gedichte des Jehuda Halevi – Deutsch*, Berlin 1927 רפרודוקציה של מהדורה זאת כלולה, בתוספת תרגום אנגלי וריון מורחב, בספרה של Barbara Ellen Galli, *Franz Rosenzweig and Jehuda Halevi*; Translating, Translations and Translators, Montreal 1995 (להלן: גלי, רוזנצווייג). כאשר היו לי במקומות ספורים ספקות באשר לנוסח התרגום הגרמני במהדורת רפאל רוזנצווייג (ראו ההערה הבאה), נעזרתי ברפרודוקציה זאת.

1983 הופיעה מהדורה שהוציאה לאור רפאל רוזנצווייג, בנו של פרנץ רוזנצווייג.¹⁶ מהדורה זאת יש בה שני חידושים: ראשית, רפאל רוזנצווייג הוסיף הקדמה על צעדיו הראשונים של אביו בתרגום מעברית לגרמנית. חשוב מזה, הוא הדפיס לפני כל תרגום גרמני של שיר את המקור בעברית, דבר שהיה חסר במהדורות הקודמות.

לבקשת ידידי ועמיתי ד"ר אילן צים החילותי מתרגם לעברית את הערותיו הפרשניות של רוזנצווייג לשירי ריה"ל. כאמור, נראה שפירושו של רוזנצווייג שונים למדי ממה שקורא ישראלי היה מצפה מפירוש לשירי ריה"ל. דווקא שוני זה הוא המעניין, שהרי הוא שופך אור על עולמו הרוחני של הוגה בן תקופה אחרת, אשר חי בסביבה תרבותית רחוקה מאתנו.

למען השלמות העתקתי אחר כל שיר את התרגום הגרמני של רוזנצווייג. כן בדקתי את זכרי הלשון, כלומר את פסוקי התנ"ך ואמרות חז"ל הנרמזים בשירים. את הבדיקה הזאת עשה לגבי רוב השירים דב ירדן.¹⁷ אולם לא תמיד נראו בעיניי רמזותיו למקרא ולאמרות חז"ל. יש שגרעתי מהן ויש שהוספתי עליהן.

את התרגומים לגרמנית העתקתי כמו שהם במהדורת רפאל רוזנצווייג, רק במקומות ספורים מאוד, כאשר היה ספק לגבי הנוסח, עיינתי במהדורה שבספרה של ברברה גלי. על כל שינוי כזה הערתי בהערות שוליים. רק דבר אחד השתדלתי לתקן בעקיבות. ראיתי ששורר במהדורה חוסר עקיבות מוחלט באשר למילות הגוף (pronomina) הגרמניות המתייחסות לאלהים. יש שהן פותחות באות קטנה ויש שהן מתחילות באות גדולה.

נראה שההכתבה גרמה. ניסיתי לתקן זאת כך שכולן תתחלנה באות גדולה.¹⁸ רפאל רוזנצווייג העביר את האחרית-דבר המעניינת שכתב אביו ועשאו הקדמה לפני השירים. אני החזרתי אותו אל מקומו אחרי השירים, ואף את הקדמתו של רפאל העברתי לשם.

הערות השוליים הן שלי, למעט החתומות (פרנץ רוזנצווייג) או (רפאל רוזנצווייג).

16 Franz Rosenzweig, *Jehuda Halevi: Fünfundneunzig Hymnen und Gedichte, deutsch und hebräisch*, mit einem Vorwort und Anmerkungen... hrsg. Rafael N. Rosenzweig, The Hague 1983 (Franz Rosenzweig, *der Mensch und sein Werk, Gesammelte Schriften*, IV / I. Bd.: Sprachdenken – Jehuda Halevi) (להלן: מהדורת רפאל רוזנצווייג).

17 שירי הקודש לרבי יהודה הלוי... עם פרוש... מאת דב ירדן. ארבעה כרכים, ירושלים תשל"ח (להלן: ירדן).

18 Er, Sein. Ihm, Ihn, Du, Dein, Dir, Dich